

Słuchanie miasta? Wokół koncepcji badań miejskiej audiosfery

Prace
Kulturoznawcze XIII
Wrocław 2012

Nauka o pejzażu dźwiękowym wciąż pozostaje intrygującym i mało znanym projektem badawczym. Na gruncie szeroko rozumianej muzykologii badania w tym zakresie zainicjował pod koniec lat sześćdziesiątych XX wieku kanadyjski kompozytor i muzykolog Raymond Murray Schafer, twórca światowej Szkoły Ekologii Dźwiękowej. Punktem wyjścia działań Schafera był motyw ekologiczny, wynikający ze świadomości zanieczyszczenia współczesnego środowiska dźwiękowego przez hałas technologiczny oraz różnorodne formy zaniedbań w sferze akustycznej. Koncepcja Schafera szybko zyskała szersze, poznawcze uzasadnienie, które wynikało z przyjętego przez tego badacza założenia, że tylko dogłębne poznanie środowiska fonicznego z uwzględnieniem jego geograficzno-przyrodniczych oraz kulturowo-historycznych determinant umożliwi podjęcie świadomych działań praktycznych, nastawionych na twórcze i odpowiedzialne kształtowanie przestrzeni fonicznej. Motywację działań Schafera można by zatem określić jako estetyczną w tym sensie, że dostrzega on, iż kluczem do zrozumienia problemów audiosfery współczesnej jest nie tylko rozwój technologiczny i wynikające stąd zanieczyszczenie dźwiękowe, lecz także, a nawet przede wszystkim, kwestia estetycznej, czy ściślej — idąc za formułowaną przez Wolfganga Welscha koncepcją — anestetycznej postawy współczesnego człowieka, rozumianej jako kulturowo uwarunkowany proces znieczulenia zmysłowego, który dotyczy także sfery audytywnej. Znieczulenie w sferze fonicznej przejawiałoby się jako postępująca tendencja spadania wrażliwości zarówno zmysłowej, jak i estetycznej (w znaczeniu aksjologicznym) oraz poznawczej; odnosiłoby się też do różnych form audialnej patologii: od aktów akustycznej i muzycznej przemocy, do tak charakterystycznego dla współczesnego człowieka lęku wobec ciszy. Estetyczne uwrażliwienie staje się prymarnym celem pozytywnego programu Szkoły Ekologii Dźwiękowej,

realizowanego poprzez konkretne działania pedagogiczne, jak na przykład prowadzone na całym świecie warsztaty słuchowe. Schaferowskie programy warsztatowe „czyszczenia uszu” oraz „wzornictwa akustycznego” wprowadzają między innymi ćwiczenia koncentracji, uważnego słuchania, opisywania, tworzenia zdażeń fonicznych, projektowania otoczenia fonicznego¹.

Koncepcje teoretyczne, badania i wielokierunkowa działalność praktyczna Schafera zostały rozwinięte i ukonkretnione w pracach grupy badawczej pn. „Projekt Pejzażu Dźwiękowego Świata” (*World Soundscape Project*), działającej w latach 1969–1977 w Kanadzie i Europie Zachodniej. Szersze zainteresowanie zagadnieniami audiosfery nastąpiło po 1993 roku, gdy odbyła się w Banff (Alberta, Kanada) Pierwsza Międzynarodowa Konferencja na rzecz Ekologii Akustycznej (First International Conference for Acoustic Ecology „The Tuning of the World”). Efektem tego spotkania było założenie Międzynarodowego Forum na rzecz Ekologii Akustycznej (WFAE). Koncepcje badań nad pejzażem dźwiękowym oraz szczegółowe prace w zakresie audiosfery wybranych miast, regionów geograficznych i kulturowych, badania porównawcze i historyczne są prowadzone aktualnie w wielu ośrodkach na świecie, między innymi w Kanadzie, Australii, Finlandii, Wielkiej Brytanii, Irlandii, Francji i Niemczech². Od 1998 roku wydawany jest rocznik „Yearbook of Soundscape Studies” poświęcony badaniom nad pejzażem dźwiękowym, koncepcjom metodologicznym, a także działalności praktycznej, dotyczącej potencjalnych możliwości kształtowania środowiska fonicznego w postaci projektów urbanistycznych, architektonicznych i artystycznych.

W Polsce od połowy lat dziewięćdziesiątych w literaturze muzykologicznej pojawiają się artykuły przybliżające działalność badawczą Schaferowskiej szkoły pejzażu dźwiękowego w kontekście jej historii i metodologii (prace Maksymiliana Kapelańskiego, Lidii Zielińskiej). Na uwagę zasługują inicjatywy badawcze w zakresie geograficznych badań krajobrazu kulturowego (prace Sebastiana Bernata)³. W 2008 roku w Lublinie odbyło się Ogólnopolskie Interdyscyplinarne Seminarium pt. „Dźwięk w krajobrazie — stan i perspektywy badań”, zorganizowa-

¹ Por. R.M. Schafer, *Muzyka środowiska*, przeł. D. Gwizdalanka, „Res Facta” 1982, nr 9; *idem*, *Poznaj dźwięk. 100 ćwiczeń w słuchaniu i tworzeniu dźwięków*, przeł. R. Augustyn, Poznań 1995.

² W Polsce prezentowany był projekt pn. „Sto fińskich krajobrazów dźwiękowych”, realizowany w latach 2004–2006 na Uniwersytecie w Tampere wraz z Fińskim Stowarzyszeniem Ekologii Akustycznej. Projekt ma charakter dokumentacyjno-dydaktyczny; obok zakrojonej na szeroką skalę dokumentacji środowiska dźwiękowego różnych regionów kraju zakłada akcję edukacyjną, mającą na celu uwrażliwienie mieszkańców na walory estetyczne i znaczenie środowiska dźwiękowego. Elementem tego projektu był ogólnokrajowy konkurs na opis pejzażu dźwiękowego miejsca zamieszkania (H. Uimonen, M. Kyto, *Soundscape and emplaced pasts — analyzing one hundred Finnish soundscapes*, [w:] *Dźwięk w krajobrazie jako przedmiot badań interdyscyplinarnych*, red. S. Bernat, Lublin 2008).

³ Więcej na ten temat między innymi w: M. Kapelański, *Narodziny i rozwój ekologii akustycznej pod banderą szkoły pejzażu dźwiękowego*, „Muzyka” (kwartalnik Instytutu Sztuki PAN) 2005, nr 3.

wane przez Instytut Nauk o Ziemi UMCS oraz Komisję Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Stanowiło ono pierwszą próbę interdyscyplinarnego, gromadzącego przedstawicieli różnych dyscyplin badawczych, przedstawienia problematyki badań nad audiosferą wpisaną w kontekst geograficznie definiowanego pojęcia krajobrazu kulturowego⁴. Do tych doświadczeń nawiązuje powołana rok później przy Instytucie Kulturoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego Interdyscyplinarna Pracownia Badań Pejzażu Dźwiękowego, której powstanie poprzedziło prowadzone od 2004 roku na wrocławskim kulturoznawstwie fakultatywne konwersatorium specjalizacyjne, w ramach którego podejmowane były pilotażowe badania wybranych problemów audiosfery Wrocławia i Dolnego Śląska⁵.

Dotychczasowe opracowania w zakresie problematyki pejzażu dźwiękowego w Polsce dotyczyły wąskich tematów badawczych bądź też miały charakter projektowy — koncepcyjny i postulatyczny. Podjęcie szerzej zakrojonych, kompleksowych badań nad audiosferą wydaje się więc koniecznością, jeśli problematyka ta miałaby stać się szerzej dostrzeżonym nurtem współczesnej refleksji naukowej. Przygotowany przez Pracownię Badań Pejzażu Dźwiękowego projekt badań audiosfery Wrocławia⁶ stanowi pod tym względem, jak wolno sądzić, nowe wyzwanie badawcze. Nie wdając się w szczegółową prezentację koncepcji tych badań, wydaje się wskazane podkreślić, że biorą one pod uwagę postulat metodologicznej wielokierunkowości, przyznając istotne znaczenie potrzebie źródłowej dokumentacji i analizy tkanki fonicznej miasta, postulując równocześnie prowadzenie szerokich studiów w zakresie recepcji audiosfery. W projekcie badań audiosfery Wrocławia ów aspekt odbiorczy, percepcyjny i recepcyjny, został uwzględniony nie tylko jako ten element, który miałby dopełniać analityczną rekonstrukcję przestrzeni fonicznej miasta, ale jako problem szczególnie ważny dla humanistycznego aspektu badań audiosfery. Nadrzędna dla wrocławskiego projektu kulturoznawcza perspektywa badawcza wnosi do problematyki audiosfery miasta pytanie o tożsamość miejsc określonych fonicznie, uznawanych za „własne” lub „obce” w procesie autoidentyfikacji z przestrzenią, otoczeniem, miejscem własnego życia. Ważność tego problemu wyraził także Murray Schafer, formułując pojęcie „pejzażu dźwiękowego” (*soundscape*), które stało się jedną z podstawowych kategorii poznawczych w jego badaniach⁷. Warto podkreślić, że Schaferowska kategoria „pejzażu dźwiękowego” znajduje potwierdzenie i ugruntowanie w kulturoznawczej

⁴ Materiały z tego Seminarium zostały opublikowane w pracy: *Dźwięk w krajobrazie jako przedmiot badań interdyscyplinarnych*, red. S. Bernat, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego” 11, Lublin 2008.

⁵ Podejmowane opracowania dotyczyły m.in. badań nad recepcją audiosfery miasta, obecności muzyki w przestrzeni publicznej miasta, dźwięków świątyń, dokumentacji i analizy fonicznej wybranych zdarzeń świątecznych w przestrzeni miejskiej oraz projektowania fonicznych ścieżek spacerowych.

⁶ Pn. „Pejzaż dźwiękowy Wrocławia — badania nad audiosferą miasta środkowoeuropejskiego”.

⁷ Por. na ten temat artykuł K. Pawłowskiej w niniejszym zbiorze.

refleksji nad zagadnieniem krajobrazu, którą podjął twórca wrocławskich studiów kulturoznawczych Stanisław Pietraszko, rozważając „krajobraz” jako kategorię kulturową związaną z postrzeganiem rzeczywistości jako szczególnego rodzaju proces kulturotwórczy. Jak dowodzi autor, krajobraz nie jest po prostu fotograficznym wycinkiem fragmentu rzeczywistości danej w wizualnym spostrzeżeniu, lecz jej subiektywnym obrazem, nacechowanym aksjo-semiotycznie⁸. Wrocławski projekt studiów nad pejzażem dźwiękowym miasta odwołuje się zatem do koncepcji badań skierowanych na indywidualne przeżycie audiosfery, dające się ująć w kategoriach estetycznego i ponadestetycznego uznania lub odrzucenia, procesu identyfikacji bądź wyobcowania — procesu, który stanowiąc akt jednostkowego doświadczenia audiosfery, może być interpretowany jednocześnie jako doświadczenie kulturowe.

W maju 2010 roku z inicjatywy Pracowni Badań Pejzażu Dźwiękowego odbyło się na Uniwersytecie Wrocławskim Ogólnopolskie Seminarium Naukowe „Audio-sfera miasta”. Materiały prezentowane podczas tego spotkania stanowią podstawę niniejszej publikacji. Organizatorzy Seminarium, nawiązując do Schaferowskiej nauki o pejzażu dźwiękowym, przyjęli formułę interdyscyplinarnego spotkania poświęconego problematyce pejzażu dźwiękowego miasta, mając na uwadze fakt, że jak dotąd na gruncie polskim nie podjęto dyskusji, której tematem byłoby miasto postrzegane w kontekście fonicznym. W Seminarium wzięli udział badacze reprezentujący różne ośrodki naukowe w Polsce, przedstawiciele nauk humanistycznych (kulturoznawcy, muzykolodzy, antropolodzy kultury), przyrodniczych (geografowie) i ścisłych (akustycy, architekci). Celem dyskusji była próba wskazania i rozważenia różnorodnych kontekstów problemowych z uwzględnieniem artystycznych, kulturowych, historycznych, społecznych, architektonicznych i akustycznych determinant kształtujących obraz foniczny miasta, z nadzieją, że dzięki głosom uczestników uda się sformułować i zweryfikować założenia metodologiczne badań audiosfery Wrocławia projektowanych w ramach działań Pracowni Badań Pejzażu Dźwiękowego. Interdyscyplinarna formuła spotkania zakładała kolizję poglądów, perspektyw, metodologii, języków. Mimo to wydała się kusząca jako inspiracja w procesie budowania pewnego sposobu myślenia o problemie dźwięku w mieście. Pomimo dużego zróżnicowania podjętych tematów badawczych wyodrębnić można pewne dominujące wątki problemowe. Pierwszy z nich stanowią teksty poruszające zagadnienie pejzażu dźwiękowego w kontekście fenomenu miasta — jako pewnej struktury całościowej, definiowanej z perspektywy kulturoznawczej, antropologicznej lub geograficznej (taką wizję problemu przedstawiają Sebastian Bernat, Dariusz Czaja, Renata Tańczuk, Katarzyna Wala). Drugi wątek refleksji stanowią prace poruszające ważny z ekologicznej perspektywy problem zanieczyszczenia fonicznego przestrzeni miasta (Sebastian Bernat, Ewa Kofin). Spośród prezentowanych wypowiedzi wyodrębnić można także prace podejmujące temat obecności muzyki w przestrzeni miasta (Ewa Kofin, Maria

⁸ S. Pietraszko, *Studia o kulturze*, Wrocław 1992.

Zduniak), a także współczesnych projektów artystycznych i architektonicznych odwołujących się do aspektu fonicznego i realizowanych w przestrzeni miejskiej (Robert Losiak, Krystyna Pawłowska). Jednak bardziej istotna dla opisanego wyboru prac wydaje się charakterystyka przyjętych przez ich autorów założeń metodologicznych. Pod tym względem wyróżnić można teksty dotyczące audiosfery współczesnej, przywołujące perspektywę antropologiczną, odwołującą się do zmysłowości jako podstawy myślenia o dźwięku w mieście (Dariusz Czaja, Krystyna Pawłowska, Agata Stanisław, Katarzyna Wala), a także projektujące badania nad audiosferą w perspektywie studiów z obszaru komunikacji kulturowej (Agnieszka Janiak), wreszcie prace odwołujące się do różnie definiowanych badań nad recepcją audiosfery miasta (Sebastian Bernat, Robert Losiak). Drugą istotną perspektywę metodologiczną stanowią teksty wprowadzające do refleksji nad pejzażem dźwiękowym miasta wątek historyczny, odwołujące się do badań nad źródłami historycznymi, takimi jak pamiętniki, wspomnienia, relacje prasowe i inne źródła dokumentalne (Andrzej Dębski, Joanna Gul, Renata Tańczuk, Maria Zduniak), a także twórczo włączające w obręb dyskursu historycznego nad audiosferą miasta narrację literacką i filozoficzną (Dariusz Czaja).

Być może niewłaściwe byłoby wyprowadzanie daleko idących wniosków dotyczących metod i kierunków badań audiosfery miasta wyłącznie na podstawie stosunkowo wąskiego materiału, jaki dostarczyć mogło seminaryjne spotkanie. Niewątpliwie jednak z zaprezentowanych prac rysuje się idea badań daleko wykraczających poza formy dźwiękowej rejestracji i opisowej dokumentacji audiosfery miasta. O ile włączenie w obszar refleksji nad audiosferą źródeł i dokumentów pozadźwiękowych (literackich, ikonograficznych), a także prowadzenie badań recepcji, wydawało się już wcześniej właściwym kierunkiem strategii badawczych, o tyle nieobecny i nierozpoznany wydawał się dotąd ów motyw antropologiczny, wpisujący doświadczenie audiosfery w szerszy kontekst percepcji zmysłowej. Doświadczenie miejskiej audiosfery okazuje się w tej perspektywie nierozzerwalnie związane z takimi aspektami ludzkiego bycia-w-mieście, jak percepcja zmysłowa (wizualna, węchowa, smakowa), obecność fizyczna (kinestetyczna) w przestrzeni miasta, aktywność społeczna (komunikacyjna), poczucie kulturowej tożsamości. Czy w związku z tym jednoznaczne sformułowanie „słuchanie miasta” nie powinno być ostatecznie postawione w trybie pytającym?